

ТЕОРІЯ СИСТЕМНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВ

**АМБРОСОВ В.Я., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР, ЧЛЕН-КОР. НААН УКРАЇНИ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

Розглядаються теоретичні питання формування системних зв'язків організаційної структури підприємств.

An article the autor considers theoretical questions of formation system connections as for the organizations enterprises structure.

Постановка проблеми. Головною ланкою національної економіки є підприємства, які, як правило, виступають юридично та економічно самостійними суб'єктами господарювання. Сільськогосподарські підприємства розвивались і розвиваються в організаційно - та соціально-економічному напрямках, які не завжди були рівнозначними. В умовах соціалізму за планової економіки переважала соціально-економічна спрямованість господарств, під час переходу до ринку – організаційно-економічна з чітким орієнтиром на ринкові вимоги. Остання пов'язана з особливостями капіталістичного способу виробництва – перевагами приватної власності, конкуренцією, з інноваційно-інвестиційним формуванням матеріально-технічної бази сучасних підприємств у відповідь на виклики глобалізації та міжнародного ринку продовольства. Якщо раніше соціально-економічний розвиток підприємств націлювався на підвищення рівня усупільнення виробництва, то в сучасних умовах – на формування нових виробничих відносин, в основу яких покладено приватну власність на засоби виробництва і землю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки дослідженню проблем системних зв'язків у сільгоспідприємствах ринкової спрямованості належної уваги не приділяється. Внаслідок цього має місце нестабільність виробництва, його низька ефективність, інвестиційна непривабливість. Робот по даній тематикі мало. Теоретичні дослідження опубліковані в роботах О. Мочерного, Лопатникова Л., Амбросова В. Потрібне подальше вивчення проблеми, починаючи з теоретичних засад.

Мета статті – визначити теоретичну сутність впливу системних зв'язків на організаційну структуру підприємств.

Виклад основного матеріалу. В отриманні кінцевого суспільного продукту більшого значення набуває не колективна, а

індивідуальна праця. Якщо у 1990 р. за рахунок колективної праці було вироблено 69,4% сільськогосподарської продукції, то у 2010 р. – тільки 44,9%, а решта – за рахунок індивідуальної праці [1]. При цьому використання у складі виробничих сил приватної власності на землю та майно посилює вплив індивідуальних інтересів на функціонування підприємств, управління ними та ефективність. Сьогодні ці процеси пов'язані, переважно, з розвитком форм господарювання [2]. Площа сільськогосподарських угідь на початок 2012 р. складає 37,1 млн. га, з яких 31 млн. га площа ріллі. У 2011 р. за даними статистики виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56,1 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 73,9% були фермерські господарства, 13,8% – господарські товариства, 7,4% – приватні підприємства, 1,6% – виробничі кооперативи, 0,6% – державні підприємства, 2,7% – підприємства інших форм господарювання. У цих формах підприємств зосереджено 21,6 млн. га сільськогосподарських угідь, або 83,6%. Господарськими товариствами використовувалось 49,6% угідь, фермерськими господарствами – 20%, приватними підприємствами – 15,8%, виробничими кооперативами – 4,1%, державними підприємствами – 2,5%, іншими формами господарювання – 7,9%. Проте визначення тих чи інших форм, їх переваг не має під собою належного підґрунтя. Форми господарювання самі по собі, без урахування змісту системи організаційно-економічних відносин, не впливають на результати діяльності підприємств. При визначенні переваг форм господарювання не враховується головне – комплекс специфічних елементів та їх властивостей, спроможних створювати нову, більш досконалу цілісність, яка забезпечить динамізм зростання ефективності. Як підкреслював С. Мочерний, система виробничих відносин перетворюється на цілісність з характерними для неї законами, новими якостями, властивостями та синергічним ефектом [3]. Синергія – це поява нової продуктивної сили або якісно нових джерел розвитку, підвищення ефективності діяльності в результаті зведення окремих частин, елементів, факторів в єдину систему за рахунок так званого системного ефекту (емерджентності). Синергічний зв'язок визначається як зв'язок, при якому кооперування та сумісна дія незалежних елементів системи забезпечує підвищення загального ефекту до величини більше, ніж сума ефектів цих же елементів, які діють незалежно, окремо. Система, як зазначено у великій Радянській Енциклопедії – «это множество элементов находящихся в отношениях и связях друг с другом, которые образуют определенную целостность, единство». Однак, як показує аналіз, таке визначення систем не є єдиним і остаточним. Є багато визначень

поняття «система», які можна поділити на три групи [4]. Визначення, які належать до першої групи, систему розглядають як комплекс процесів і явищ, а також зв'язків між ними, які існують об'єктивно незалежно від спостерігача. Тому його завданням є визначити і виділити цю систему, дати аналіз її структури, визначити механізм функціонування і виходячи з цього впливати на неї в доцільному напрямку. Тут система є обов'язковим об'єктом дослідження і управління.

Друга група розглядає систему, як інструмент, спосіб дослідження процесів і явищ. При цьому система розуміється як сукупність взаємопов'язаних змінних, які відображають характеристику властивостей об'єктів, які розглядаються у даній системі. Такий напрям поняття системи тісно пов'язаний з поняттям моделі, що дозволяє вести мікромоделювання як окремих елементів, так і процесів.

Третя група – це компроміс між першою і другою групами визначень системи. Система тут виступає, і на наш погляд це дуже важливо, як комплекс елементів, спрямованих на рішення складної організаційної, економічної, технічної проблеми. Дослідник тут визначає не тільки окремі частини системи, але і створює, синтезує її, що дозволяє систему розуміти, як науку близькою до системотехніки.

Разом з тим слід підкреслити, що незалежно від групування поняття сутності системи в цілому вона характеризується взаємопов'язаністю, взаємозалежністю її складових частин. При цьому властивості цих частин залежать від властивості системи, а системи в цілому – від властивості частин. Врахування ролі взаємопов'язаних окремих частин системи на рівні сільськогосподарських підприємств дозволить їх функціонування розглядати як збалансовану економічну систему, здатну ефективно діяти у складі більш складної системи, якою є національна економіка. Трансформація державних і колективних господарств у сучасні форми господарювання супроводжувалася зміною власності, порушенням організаційно-економічних зв'язків, втратою динамізму розвитку, відсутністю синергії та зниженням окупності авансованого у виробництво капіталу. Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції у 1990 р. становив 42,1%, у середньому за 1996–1999 рр. – мінус 22,2%, за 2001–2006 рр. – 11,9%, у 2010 р. – 21,1%, у 2011р. – 12,6% [5].

Сільськогосподарське підприємство базується на системі організаційних зв'язків, що забезпечують раціональне використання землі, праці та капіталу. У свою чергу, спрямованість організаційних зв'язків, ступінь їх розвитку та взаємодія формуються під впливом прийнятих форм виробництва. Підприємство як форма господарювання відображає, з одного боку, суть відтворювальної

системи, а з іншого – особливості його функціонування у рамках певних інституціональних та економічних вимог. Система зв'язків як зміст форми господарювання свідчить про відповідність процесу відтворення вимогам економічних законів. Єдність форми і змісту повинна забезпечити високоєфективне виробництво та справедливий розподіл результатів праці в інтересах товаровиробників.

У ринкових умовах основою індивідуальної праці сільськогосподарських товаровиробників є особистий матеріальний інтерес як стимул їх незалежної економічної діяльності. Під гаслами пошуку ефективного господаря в аграрному секторі розпочиналися і нині тривають реформи, здійснювані шляхом трансформації власності, введення ринку землі та перерозподілу доходів. Під ефективним господарем розуміють як безпосереднього товаровиробника, який працює у сфері матеріального виробництва, так і власників акцій, майна, землі та керівників підприємств, засновників, голів холдингів, корпорацій тощо. Більшість останніх працюють у столиці та обласних центрах в якості відповідальних державних чиновників. Вони гарантовано забезпечують свій особистий інтерес і мають зиск незалежно від результатів діяльності підприємств. Відомо, що сьогодні 23,3% сільгоспідприємств мають збитки, а у 19,3% – рентабельність є нижчою від 10% [6]. Виходячи з об'єктивних обставин дійсним господарем на землі повинні бути ті, хто працює безпосередньо у сфері матеріального виробництва, має професійну кваліфікацію, досвід і легітимну правову основу власності. Формування ефективного господаря з селян для держави – складний, але дуже важливий крок. Справа в тому, що економічна поведінка людей, які стали власниками землі та майна, повинна спрямовуватися як на поліпшення власного соціально-економічного стану, так і задовольняти потреби суспільства у продовольстві та сировині. За економічним та соціальним статусом, якістю життя наш товаровиробник повинен бути на рівні фермерів і товаровиробників розвинутих країн, оскільки основою економіки України був, є і буде аграрний сектор. Але за 20 років таких тенденцій у сільському господарстві не спостерігається. Навпаки, значна кількість підприємств і сільських територій стали депресійними, а населення щорічно не забезпечується базовими продуктами харчування за доступними цінами. Це є наслідком економічних втрат селян, підприємств, аграрного сектора в цілому. За 19 років трансформаційних змін, як показали наші розрахунки, галузь сільського господарства втратила 941 млрд. валової продукції або щорічно біля 50 млрд. грн. Основні втрати 693 млрд. грн. або 73,6% припадають на підприємства, де суттєво були порушені системні зв'язки і як наслідок погіршилися

продуктивні сили, змінилися виробничі відносини та принципи розподілу знову створеного необхідного і додаткового продукту. Сучасні сільськогосподарські підприємства на одиницю сільгоспуділь одержують на 8-10% менше продукції, ніж колгоспи і радгоспи, а фермерські господарства – на 40-50%. Площа землі у господарствах населення збільшилась з 2,6 млн. га у 1990 р. до 15,6 млн. га або в 5,8 рази, а виробництво продукції зросло тільки в 1,3 рази – з 44,6 млн. грн. до 56,3 млн. грн. [5].

В галузі склалась негативна тенденція, пов'язана з тим, що процес відтворення не супроводжується зростанням потреб товаровиробників, які довгий час обмежуються мінімальними доходами. Оплата праці сільськогосподарських товаровиробників до середньої по народному господарству на протязі останніх років не перевищувала 50-65%. В 2010 р. вона склала 1467 грн. (65,5%), в 2011 р. – 1801 грн. і займала одне з найнижчих місць серед усіх видів економічної діяльності держави. В цих умовах потреби і інтереси сільських товаровиробників не стали стимулом активізації його економічної і соціальної життєдіяльності. Ліквідувати протиріччя, які склалися між умовами економічної життєдіяльності і потребами, як фактором її стимулювання, можливо за рахунок розвитку виробничих сил. Досягнення збалансованості між виробничими силами і виробничими відносинами дозволяє потреби і інтереси перетворити у реальний фактор впливу на інноваційний прогресивний характер розвитку аграрного виробництва. Створення нових форм господарювання здійснювалося на основі трансформації колгоспів і радгоспів, колективних господарств (КСП), які були достатньо організаційно відрегульовані та мали міцну матеріально-технічну базу. Це сприяло тому, що при відсутності оновлення виробничого потенціалу сучасні господарства не допустили обвального спаду виробництва в ринкових умовах господарювання.

Але у будь якому суспільстві незалежно від політичної спрямованості підприємства схильні до диспропорцій, кризових проявів, спаду і піднесенню, ризиків, втрати конкурентноздатності, банкрутства. Ось чому в основу організаційної побудови підприємств треба покласти таку систему інтегральних зв'язків, яка б могла гарантовано забезпечити їх динамічний, взаємообумовлений, пропорційний розвиток незалежно від форм власності та господарювання.

Підприємства, як частка господарюючої системи і складова національного виробництва, розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішні фактори, які впливають на розвиток підприємств пов'язані зі споживачами виробленої продукції,

партнерами по забезпеченню засобами виробництва і ресурсами, підприємствами I і III сфер АПК. Зовнішні зв'язки носять галузевий, міжгалузевий, регіональний, міжрегіональний, територіальний характер. Ці зв'язки діють об'єктивно, базуються на принципах купівлі-продажу, субординації, підпорядкування, координації і взаємодопомоги через дольову участь, капітальні інвестиції тощо. Взаємозв'язок і взаємодія сільськогосподарських підприємств з суб'єктами його системного оточення впливають на процеси, які пов'язані зі спеціалізацією і концентрацією виробництва, кооперацією і інтеграцією, ефективністю використання ресурсів, фондів і праці. Тобто зовнішні зв'язки визначають роль і місце підприємств у суспільстві тими завданнями, які ставляться національною економікою у вирішенні державних програм, та можливостями виробничого потенціалу господарств. Отже держава завжди повинна мати на увазі не віртуальні, а конкретні організаційно-виробничі структури в аграрній сфері, з якими треба вести постійні економічні стосунки, вирішувати питання розвитку громад, колективів. Сучасна інтеграція розвиває організаційно-виробничу структуру села, з чим ніяк не можна погодитися.

Як показала практика реформування і розвитку нових підприємств, порушення таких зв'язків веде до великих непоправних втрат як для господарств, так і держави. На це звертають увагу Т.Г. Маренич [8], В.М. Онегіна [9], І.В. Охрименко [10] та інші. В цих умовах вирішальний вплив на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств, як свідчить досвід, здійснюють внутрішні зв'язки, які насамперед визначаються цілями і завданнями функціонування господарюючих суб'єктів. Сільськогосподарське підприємство, як локальна економічна система, має багатоцільовий характер розвитку, у відповідності з яким можна виділити у якості ланок забезпечення збалансованого пропорційного розвитку конкретні напрями зв'язків, що сприяють досягненню цих цілей. Метою організаційного розвитку підприємства є постійне підвищення його економічної ефективності, зростання продуктивності праці та конкурентоспроможності, підвищення окупності капіталу, створення умов для розширеного відтворення. Якщо принцип розширеного відтворення для аграріїв розвинутих країн недостатньо актуальний, то для вітчизняного товаровиробника і більшості господарств України він визначається конкретними проблемами, які потребують негайного вирішення у наступні роки:

- по інноваційному оновленню і розвитку матеріально-технічної бази;
- по нарощуванню виробництва сільськогосподарської продукції для

задоволення продовольчих і сировинних потреб споживачів на внутрішньому і зовнішньому ринках;

— по розширенню можливостей залучення і використання доступних кредитних ресурсів промисловості, торгівлі, фінансових капіталів;

— по використанню державної підтримки для підприємств і територій.

Висновки. Виходячи з цього, підприємство, як економічний цілісний суб'єкт господарювання, об'єктивно базується на складових підсистем через комплекс організаційних зв'язків, які поєднують усі фактори виробництва. З урахуванням функціональної спрямованості, як показали дослідження, на підприємстві можна виділити наступні групи внутрішніх сталих системоутворюючих зв'язків: організаційно-технологічні; техніко-технологічні; організаційно-трудова; інституціонально-правові; інноваційно-інвестиційні; соціально-економічні; зовнішньоекономічні; внутрішньоекономічні; коопераційно-інтеграційні; ресурсо-екологічні. Взаємодія цих зв'язків та їх єдність створює відповідну організаційну цілісність підприємств та динамізм їх розвитку.

Література.

1. Сільське господарство України. Статистичний збірник (За ред. Ю.М.Остапчука). К.: Держкомстат України, 2011. – С. 44-46.

2. Розвиток форм господарювання на селі / В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.Я. Амбросов та ін. За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376с.

3. Економічна енциклопедія. У 3х томах. Т. 3. К.: «Академія», 2002. – С. 359-361.

4. Лопатников А.И. Экономико-математический словарь. / Словарь современной экономической науки. Изд. 4-е. – М.: Издательство АБФ, 1996 – 704с.

5. Амбросов В.Я. Системний синтез зв'язків – організаційна основа підприємств. Х.: ХНТУСГ, 2012. – 112 с.

6. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 22-23.

7. Сільське господарство України. К.: 2011. – С. 53.

8. Маренич Т.Г. Трансформаційна динаміка та механізм економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики). Монографія / Т.Г. Маренич. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 454с.

9. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: монографія / В.М. Онегіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 590с.

10. Охріменко І.В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств: монографія / І.В. Охріменко. – К.: Вид-во «Логос», 2009. – 338с.